

MIS ON SAANUD MÕISATE KUNSTIKOGUDEST?

Viljar Vissel

Eesti- ja Liivimaal särasid paar suuremat mõisat eredama kunstimajakana ning nende eeskuju sütitas kümneid valgustatud kogujaid. Majakate ümber koonduti, sealt leiti eeskuju ja inspiratsiooni.

Siinses kirjatükis tuleb juttu kogudest, mis on nüüdseks legendi staatuses: Vääna ja Suislepa, samuti Kolga mõisa kogu. Nende kunagiste suure ajaloo kodude lahutamatuks osaks olnud kunst on säilinud fragmenteeritult ja sedagi pigem fotodel, mõningaste eranditena on teada konkreetset atribuueeritavad maalid. Esmalt peatume põgusalt Raadi mõisa kogul, kuna sellest ekstsentrilisest kollektioonist ei saa mööda. On ka üks mõis ja kunstikogu, kellest see artikkel ei räägi – Muuga ja von Neff jäävad seekord tähelepanuta.

Suure kunsti ja väärikate teoste ning neist loodud koopiade kõrval haarab endale mastaapse osa loomulikult portreekunst. Meie mõisates ja linnakodudes suurel arvul eksponeeritud portreedel kujutati peale pereliikmete ka pühakuid ja valitsejaid.

Baltisakslaste 1939. a *Umsiedlung* ja suurele Saksamaale naasmine muutis nii perede kui ka Balti provintsi lugu. Identiteedi kandjana sooviti võtta lahkudes enesega kaasa kirjasõnas ja kaunites kunstides talletatud ajalugu. Sõjakeerises kadus kultuurivarasid ja haihtusid ka paljud kunstikogud. Sellest ulatuslikum kahju oli aga kunstiteoste anonüümseks muutumine – infot omava inimese ja teose teed läksid lahku. Nii on põhiosa meie muuseumide kogudes olevaid baltisakslaste maale nimetatud üldsõnalisena „Tundmatu aadlidaami/aadlimehe portree“.

POZNAŃI MUUSEUM

Rohkesti maale, graafikat ja tarbekunsti, mis 1945. a alguses sakslaste Poolast põgenedes maha jäi, on säilitatud Poznańi muuseumis Poolas. Baltisaksa maalikokku kuulub seal üle 200 teose. Suures plaanis jaotuvad need kahe kuulsa suguvõsa – von Stackelbergid ja von Stenbockid – kollektsiooni vahel.

Stenbockide maalid on eranditult pärit Kolga mõisast, kus oli ligikaudu 60 maali, neist on Poola sattunud teada 40 ringis. Kolga mõisnikud olid oma kunstikogu ära pakkinud, et toimetada see 1944. a Rootsi, ent kui mõisas seadis end sisse Saksa sõjaväehospital ja sidekeskus, võtsid need evakueerimise käigus kaasa ka pakitud teosed.

Stackelbergide kunsti oli Eestimaal mitmes mõisas: kuulsaim osa paiknes Väänas, kuid märkimisväärne osa kogust oli jaotunud suguvõsa põliste kodude vahel Pagari, Sutlema ja Riisipere mõisas. Poznańis on sellest suurest

kogust alles üle 30 maali, teada on ka kümnekonna kadunud teose pealkiri ja autor.

RAADI MÕIS

Raadi mõis oli perekond von Lipharti omanduses alates 1751. a ja sealsele kunstikogule pani aluse Reinhold Wilhelm von Liphart. Tänu tema poja Carl Gothard von Lipharti pühendumisele sai sellest üks väärtuslikemaid ja suurimaid kunstikollektioone Liivimaal.

Raadil kujundati mõisa eluhoone ja isegi park koos kõlas kunstiga ning peahoone 1840. a ümberehituses pandi pearõhk just kunsti eksponeerimisele. Carl Gothardi poeg Karl Eduard von Liphart viis kunstikogu kuulsuse tasemeni, mille kuuldus on jõudnud ka meieni ja milleapid jäänused on pärinud Eesti Rahva Muuseum.

1920. aastate alguses lahkusid Liphartid Raadilt koos oma kunstiteostega: 16 vagunit hinnaliste teoste ja mööbliga suundus Saksamaale. Aegade jooksul on eri muuseumides ja erakogudes sähtatanud teoste juures info, mis viitab Liphartidele ja nende mõisale.

VÄÄNA MÕIS

Tallinna ümbruse aadlkonna üks silmapaistvamaid kunstikogusid asus vaieldamatult Väänas. Selle mõisa suurejoonelisele kujunemisele ja kunstikogule pani aluse 20aastaselt surnud noormehe nimega Friedrich Peter von Dücker. Vääna mõis ja kunst olid seotud tema õe Anna Gertruda kaudu, sest Friedrich pärandas oma Itaalias kogutud arvuka koguse kunstiteoseid ja raamatukogu oma õe vanimale sündivale pojale.

Anna abielust Otto Christian Engelbrecht von Stackelbergiga seostub Vääna kunstikogu just selle mõjuka aadliperekonna nimega tänapäevani. Kunstikogu täiendas suure kirega Anna ja Otto poeg Otto Magnus von Stackelberg. Ta osales paljudel väljakaevamistel nii Kreekas kui ka Itaalias, lisades seega kogusse ka märkimisväärset arheoloogilist materjali.

Konkreetsed teosed, mis on markeeritud kunagisse Vääna kogusse kuuluvana, on maailmas teada üksikuid. Poznańi muuseumis kannab Vääna mõisa markeeringut kaheksa 17. saj Hollandi kunstnike maastikumaali, linna vaadet ja natüürmorti. Kogusse kuulus ka 16. sajandiga dateeritud maal, mis kujutab Madonnat lapsega, ja maal, mida kutsuti „Raphaelische Madonna mit dem Kind“ („Rafaeli Madonna lapsega“). Poznańis asub ühtlasi kõnekas osa perekonnaliikmetest maalitud portreed.

(1)

(2)

(3)

(1) Raadi mõisa kabinet enne viimaseid ümberehitusi 1901.–1905. a. *Connoisseur*'i (eesti k 'asjatundja') kabinetti on alati koondunud põnevaimad kunstiteosed, uusimad leiud ning vajaminev kirjandus ja võrdlusmaterjal. Foto Eesti Ajaloomuuseum (2) Vääna mõisa suure saali otsaseintel olid eksponeeritud tõenäoliselt kogusse kuulunud Hollandi kunstnike teosed: linnavaated ja maastikud. Foto Muinsuskaitseameti arhiiv (3) Imekauni „Kükitava Afrodite“ skulptuuri taustal on lopsakas kullatud raamis suuremõõtmeline kunstiteos. See esineb arhiiviallikates pealkirja all „Raphaelsche Madonna mit dem Kind“. Vääna mõisa komfortne salong, kus sai nautida kunsti, oli 19. saj kujundatud orientaalsete eeskujusid ja mustreid järgides. Foto Muinsuskaitseameti arhiiv

(4) Suislepa mõisa rohelise salongi krooniks oli maal „Õhtusöök Emmauses“. 1630. aastaise dateeritud maali on peetud Lambert Jacobi ateljee teoseks. Eesti Kunstimuuseumisse jõudis see Johannes Mikkel suure kogu ühe teosena. Mikkel ostis maali 1930. aastate lõpus Tartust Gustav Kangro antiigiarist, kuhu olid selle toonud Suislepa talumehed. Fotod Viljandi Muuseum (akvarell), ülejäänud Viljar Visseli erakogu (5) Joseph August Darbesi portreed (1782) kujutavad Kolga mõisa krahv Carl Magnus Stenbocki poega Joachim von Stenbocki ja tema abikaasat Wilhelmine von Stenbocki (sündinud von Tiesenhausen). Joachimi ovaalportree on teadmata kadunud, Wilhelmine portree asub Poznańi muuseumis. Foto Viljar Visseli erakogu

SUISLEPA MÕIS

Von Krüdeneri omanduses olnud Suislepa mõisa uus peahoone ehitati 1820. aastatel. Sisustus ja kunstiteosed – näiteks keiserlikud portreed ja tõenäoliselt ka söögitoa uste kohal asunud maalid – olid osaliselt pärit eelmise omaniku Mengdeni ajast. Kõige varasem härrastemaja interjööri kirjeldus pärineb 1853. a. Selles mainitakse napi sisustuse kõrval ka seintel olevat kunsti, enamasti keiserlike portreede asukohta ja nende raame.

Mõisaajaloo uurimine on toonud päevavalgele mitu tähelepanuväärset kunstiteost. Suislepa mõisa eripära on selles, et üheks salajas peetud tavaks oli toimetada raske aegade ja ohtude korral oma väärtuslikem vara keldrisse nn võlvitud tuppa. Selle kaitse on aidanud interjööri ilmes tanud kunstiteoseid alal hoida. Nii Eesti Kunstimuuseumi kui ka Tartu Kunstimuuseumi kogus on mitu Suislepa mõisa seintelt pärit maali. Kunagise söögitoa supraportel olnud maalid on nüüd originaalraamidest vormistatuna leidnud uue asukoha Sagadi mõisas.

KOLGA MÕIS

Kolga mõis oli 17. saj lõpust (mõis natsionaliseeriti 1940. a ja tagastati suguvõsa fondile 1993. a) kuni 2014. a müügini Stenbockide suguvõsa omandis. Just sealsele väärtuslikule mööblile ning maalikogule on saatus olnud Eesti- ja Liivimaa baltisaksa mõisate kunstikogudest kõige armulisem.

Gigantse mõisa suurkollektsiooni pudemeid leidub mitmes Eesti muuseumis, neist suurim kogu Eesti Ajaloomuuseumis. Paljud esemed mõisa minevikust on hoiatud ja eksponeeritud Kolga Muuseumis.

Põhiosas säilinud kunstikogu suurim väärtus on lai valik meisterlike autorite loodud suguvõsaliikmete portreesid. Paljude maalide autor on David Klöcker Ehrenstahl, 17. saj Rootsi kuninga Karl XI õukonnakunstnik.